

УДК 811.112

А. О. Івахненко,
кандидат філологічних наук, доцент
(Харківський гуманітарний університет "Народна українська академія")

ЕНДРЮ ЧЕСТЕРМАН ПРО НОРМИ Й ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ

Стаття присвячена аналізу поглядів Е. Честермана, Г. Турі та Т. Германса щодо норм і еквівалентності перекладу. Порівнюються прескриптивний і дескриптивний напрями науки, висвітлюються їхні позитивні й негативні сторони. Робиться висновок щодо схожості поглядів дослідників на завдання перекладознавства і роль еквівалентності у сучасній теорії перекладу та на різницю щодо норм і соціологічного повороту науки.

Об'єктом даної статті є категоріальний апарат сучасного перекладознавства, **предметом** – такі поняття, як "норма перекладу" та "еквівалентність". **Мета дослідження** – визначення ставлення провідних теоретиків перекладу до цих понять. **Актуальність** розглянутих питань полягає в постійному інтересі до розвинення і зміни термінологічного апарату молодшої науки. **Новизна**, на наш погляд, міститься в комплексному порівняльному аналізі поглядів на вищезазначені проблеми Ендрю Честермана, Гідеона Турі й Тео Германса. **Матеріалом розвідки** слугували опубліковані твори цих трьох науковців.

Проблема еквівалентності як явища виникла, ймовірно, ще за часів Давнього Риму, коли Цицерон нотував свої міркування щодо власних перекладів праць давньогрецьких ораторів. Еквівалентності як терміну й поняттю найбільшу увагу приділяли вже у XX столітті: тут можна згадати і теорію рівнів еквівалентності, і проблему розрізнення еквівалентності й адекватності. Як відомо, досить довгий час "якість перекладу" визначалась саме за наявністю (чи відсутністю) еквівалентності між джерельним і цільовим творами, а сам термін містився у центрі наукового підходу, який отримав назву "прескриптивізм". Поняття ж норми перекладу виникло вже у XX столітті, а хвиля наукових робіт з цього питання піднялась у другій половині XX століття (Е. Честерман, Г. Турі, Т. Германс та ін.). Це явище стоїть у центрі соціологічного напрямку теорії перекладу й становить ядро т.зв. дескриптивного підходу.

У даній статті робиться спроба проаналізувати ставлення Е. Честермана [1] до позиції його колег щодо вищезазначених питань. Свою "відповідь" Г. Турі й Т. Германсу Е. Честерман починає з аналізу функцій, що їх виконувало поняття "норма", коли воно тільки увійшло до перекладознавства. Як зазначає дослідник, тоді воно пропонувало вирішення двох типів проблем. По-перше, воно давало змогу відійти від традиційного підходу: за тих часів більшість міркувань про переклад "були в тому чи іншому вигляді прескриптивними – перекладачі висували загальні принципи того, яким має бути переклад", чи звертались до них як важливих аргументів на користь правильності власної роботи. Сучасні науковці, завдяки поняттю норми, можуть не надавати конкретних рекомендацій, а, замість цього, описувати норми, які існують у певній культурі й у певний проміжок часу. У такій ситуації, за словами Е. Честермана, певного перекладу вимагають саме норми, а зовсім не науковці. Дослідник пояснює: "норми сприймаються людьми, що виконують переклад, як прескриптивні, тобто регламентуючі. Порушити такі норми означає наражатися на критику, але, звісно, така поведінка може привести й до встановлення нових норм". Він погоджується із Г. Турі, який підкреслює: саме через це норми мають першочергову важливість у підготовці перекладачів у їх оволодінні професією.

По-друге, пише Е. Честерман, норми пропонували пояснення того, чому вторинні твори визначаються такою чи іншою формою: "Маючи певні характерні риси перекладу (чи перекладів) у певній культурі й у певну історичну епоху, ми можемо здогадатися, які саме норми привели до саме таких характерних рис цільових текстів, чи до рішень їхніх авторів: перекладачі робили так, бо не хотіли порушити такі-то норми". Отже, робить висновок Е. Честерман, у наукових дослідженнях норми стають не метою, а лише засобом: вони пропонують гіпотези, які дозволяють нам краще зрозуміти феномен перекладу.

У статті Честерман зазначає, що "одним із головних результатів введення поняття норми до перекладознавства стало розширення об'єкта дослідження" – тобто, розуміння того, чим саме є (і може бути) переклад. Далі автор стверджує таке: "Перехід від есенціалістської позиції (будь-який переклад повинен мати рису X) до релятивістської (давайте подивимось, які тексти вважаються перекладами у цій культурі) виявився неабияк корисним і позбавив дослідження непотрібних обмежень". Утім, на думку Е. Честермана, однієї лише релятивістської позиції недостатньо: адже мають існувати певні обмеження того, що саме варто розглядати як переклад, інакше ми могли б досліджувати взагалі будь-який текст. Дослідник також посилається на Г. Турі [2], який запропонував три постулати (що існує текст оригіналу, що відбувся процес переносу, і що між оригіналом і перекладом існують взаємні відносини, які можна аналізувати), які можна вважати умовами, за яких той чи інший текст вважатиметься перекладом, хоча сам він каже, що ці постулати є не "сталими", а

"такими, що висуваються", і їх треба перевіряти новими даними. Якщо всі три умови виконуються, у нас з'являються досить серйозні причини вважати, що текст, який ми аналізуємо, насправді є перекладом, хоча останнє не обов'язково, – додає Е. Честерман, наголошуючи на корисності поняття норми.

Утім, норми викликають появу певних концептуальних проблем. Так, на його думку, Г. Турі (розділ 3.8) розуміє норми у дуже широкому смислі, а саме: це поняття відповідає цілій шкалі обмежень поведінки, і ця шкала простягається від певним чином абсолютних правил і до ідіосинкразії (тобто, індивідуальних особливостей) у чистому вигляді. Утім, Е. Честерман вважає дивним, що звичай до цього переліку внесено не було. Деякі норми більше схожі на правила, інші є "майже ідіосинкразійними". Г. Турі навіть стверджує, що правила й ідіосинкразія – ніщо інше, як "варіанти норми": тож, правила є "більш об'єктивними нормами", а ідіосинкразії – більш "суб'єктивними нормами". З останнім Е. Честерман не погоджується: він зазначає, що, хоча норми є соціальними апріорі, бо вони "висловлюють соціальне розуміння правильності", але насправді, вони не об'єктивні і не суб'єктивні, а, взагалі, міжсуб'єктні. Тому, вважає науковець, "стверджувати, що вони навіть поширюються (чи майже поширюються) на суб'єктивну ідіосинкразію означає неправомірно розтягувати поняття". Е. Честерман закликає всіх не робити це поняття занадто загальним, бо тоді воно "втратить корисність".

Поняття норми, яке висуває Т. Германс, починається правилами і закінчується звичаями, і це, на погляд Е. Честермана, значно кращий спектр, ніж такий, що включає ідіосинкразію. Е. Честерман також не погоджується із тим, як Т. Германс поширює це поняття. Виявляється, що останній також вважає норми "закономірностями поведінки" (у розділах 2 і 3). Турі (розділ 3.6) більш обережний і уникає такого рівняння: закономірності як такі не є нормами, вони є лише тільки свідцтвом існування цих норм.

Аналізуючи твердження Т. Германа, що норми "включають очікування рішень, яким треба віддавати перевагу", а також його пропозицію включати до норм і "передчуття очікувань", Е. Честерман проводить паралель між позицією аналізованої роботи і власною [3], де він поділяє норми на норми очікування і професійні норми. Він зазначає таке: "Норми очікування є очікуваннями цільової аудиторії, замовників і т.д., а професійні норми пояснюють схильність перекладача брати чи не брати до уваги ці норми очікування. Схилившись до виконання норм, перекладачі також роблять свій внесок у зміцнення норм і продовження їхнього терміну дії".

Е. Честерман, так само як і Г. Турі й Т. Германс, не погоджується з твердженнями про те, що говорячи про виконання перекладачами тих чи інших норм, ми "відмовляємо їм у вільному виборі, принижуємо їх до статусу таких собі роботів, які лише виконують правила". На думку дослідника, така позиція щодо взаємодії норм і перекладачів "перетворює переклад на механістичну, заздалегідь визначену діяльність". Підкреслюючи одностайність відношення до такої ситуації трьох науковців, Е. Честерман наводить слова Г. Турі: "хоча порушення норм і викликає ризик впровадження санкцій, перекладач завжди може вирішити не підкорятися їм, за умови, що він чи вона готові нести відповідальність за наслідки". Будь-яка людина, зазначає він, може порушувати норми, а коли їй вдасться уникнути за це кари, то вона може навіть започаткує нові норми. Також Т. Германс, зазначає Е. Честерман, також підкреслює зацікавленість науковців у аналізі альтернативних рішень, якими перекладач не скористався з тієї чи іншої причини. "У перекладачів завжди є вибір", – робить він висновок.

Чому ж зараз проблема еквівалентності відійшла на другий план? На думку Е. Честермана, причин тут дві: по-перше, це поява скопос-теорії, а по-друге – цікавість до питання норм. Яка з'явилася відносно нещодавно. Зрозуміло, коли у світі перекладу царював прескриптивізм, саме визначення перекладу було "есенціалістським" і базувалось саме на еквівалентності: "перекладом є текст, еквівалентний іншому тексту іншою мовою". Коли ж еквівалентності між текстами не існує, то цільовий текст є не перекладом, а, наприклад, переспівом, твором за мотивами тощо. Е. Честерман віддає належне Г. Турі: саме завдяки підходу останнього поняття еквіваленту втратило свою "апріорну позицію результату, а саме – результату прийняття рішень перекладачем". Г. Турі пішов від зворотного: коли певний текст розглядається даною культурою як переклад (тобто, відповідає нормам), він неодмінно повинен мати хоч якесь відношення до оригіналу. І Г. Турі пропонує розглянути це відношення, проаналізувати його, але позначає він його як "еквівалентність", не зважаючи на його характер. На думку Т. Германа, ця методологічна процедура виконує дві функції: по-перше, вона "збільшує низку дійсних відносин між джерельним і цільовим текстами"; а по-друге, вона "робить поняття еквівалентності беззмстовним". Таким чином, він пропонує звернути першочергову увагу саме на різницю, яка виникає завдяки перекладу, а не на збереження однаковості між двома текстами. Але у цьому пункті Е. Честерман не погоджується з позицією Т. Германа і радить не намагатися обрати між двома підходами, а поєднати їх, розглядати схожість як ключовий

термін: "не або схожість, або відмінність, а схожість і відмінність разом", оскільки у реальному процесі перекладу деякі сторони джерельного тексту більш схильні до змін, ніж інші.

Кожен із трьох цитованих дослідників дає своє пояснення тому, чому еквівалентність так довго займала центральне місце у перекладознавстві, чому "таке розуміння перекладу, як інша мова, відігравало завжди головну роль". Так, Т. Германс дотримується, за термінологією Е. Честермана, "постмодернної" точки зору: на його думку, це дозволяло "контролювати дифузії сенсу, нескінченність потенційних значень". Е. Честерман вважає, що, хоча таке пояснення має право на існування, все ж таки, можна знайти і значно простіші: "необхідність довіряти людині, яка розмовляє іншою мовою; необхідність прогнозувати поведінку інших; навіть – здоровий глузд". Друга причина довгого життя еквівалентності, на думку того ж Т. Германса, – сприйняття перекладу як "виду непрямой мови, де перекладачеві відводиться другорядне місце": він, не додаючи нічого від себе, передає одній людині слова іншої. Звідси і береться вимога до перекладача бути "невидимим", прозорим. Деякі дослідники, відмічає Е. Честерман, "намагаються надати перекладачеві можливості стати більш видимим", але науковець не погоджується з ними в тому плані, що це можливо треба робити саме через цільовий текст (тобто, перекладати його у більш "видимий" спосіб) чи іншими екстратекстуальними шляхами. "Я не впевнений у тому, що саме текстуальна видимість перекладача і є бажаною метою – принаймні, не для всіх типів текстів. Як щодо того, щоб більше уваги приділяти екстратекстуальним, соціологічним питанням, як-от платні, умовам праці, репутації, статусу, професійним організаціям тощо?" – ставить питання Е. Честерман.

Розмірковуючи щодо того, чому норми взагалі існують, дослідник приходять до висновку, що таких причин кілька. По-перше, норми полегшують перекладачеві життя, бо завдяки ним можна зрозуміти, як на той чи інший цільовий текст відреагує читач, а значить, допомагають нам обрати ту чи іншу стратегію перекладу. Тобто, завдання норм – "підтримувати цінності, важливі з точки зору соціальної поведінки, наприклад, довіру. Також вони підтримують інші цілі й інші ідеології". Е. Честерман не погоджується з Т. Германсом у тому пункті, що переклади завжди відрізняються від оригіналів, і саме в цій різниці і можна побачити цінності чи ідеології, які її викликали. Він зазначає, що навіть коли ми знайдемо абсолютно еквівалентний переклад, в якому не буде жодних відмінностей від оригіналу, то він теж не буде позбавлений ідеології, лише у такому випадку вона полягатиме у створенні абсолютно ідентичного вторинного тексту. Для Г. Турі, відмічає науковець, цінності є лише формою поняття: "На думку Турі, цінності, що впливають на переклад, складаються із двох основних елементів: створення цільового тексту, який має займати певне місце в цільовій культурі, та який є певним відбиттям джерельного тексту". Е. Честерман вважає, що такі цінності більш схожі на функції, і робить такий висновок: слово "цінність" має зовсім різне значення для двох дослідників.

Наприкінці своєї розвідки дослідник зазначає таке: "Останній пункт, що витікає з порівняння праць Г. Турі і Т. Германса, полягає в тому, що вони більш-менш погоджуються у питаннях цілей теорії перекладу". Так, перший із них не погоджується з позицією деяких науковців щодо того, що теоретики перекладу і його викладачі хочуть "змінити стан світу", оскільки перекладознавство не є (і ніколи, здається, не було) частиною прикладної соціології. Він приділяє найбільше уваги дослідженням, які стоять на дескриптивно-пояснювальному підході, і сам про це каже так: "Моєю метою ніколи не було створення теорії в межах перекладознавства. Але я завжди хотів створити серйозну базу і запровадити детально розроблену систему цінностей вивчення (результати якого б можна було перевірити) реальної поведінки та її результатів; а найвищою перевіркою теорії є саме її здатність виконувати такі обов'язки". На думку Е. Честермана, під висловом "просте теоретизування" Г. Турі розуміє "поняттєвий аналіз, моделювання й підвищення якості поняттєвих знарядь, які пізніше можна буде використати у випрацюванні й перевірці гіпотез". Зрозуміло, ані моделювання, ані, тим більше, підвищення якості знарядь не відбувається заради самого факту чи заради цих знарядь; утім, без них робота науковця сильно ускладнюється. Адже їхня мета, зазначає Е. Честерман, "полягає у виконанні певної функції, наприклад – допомогти розумінню, чи наштовхнути на усвідомлення, чи провести корисне розрізнення, чи запропонувати дескриптивну таксономію, чи систему аналізу впливу, чи дозволити сформулювати гіпотезу". Коли знаряддя перестає виконувати функції, заради яких його було створено, потреба у ньому зникає – і, мабуть, у цьому і полягає причина поступового зникнення цікавості до поняття еквівалентності, вважає Е. Честерман.

Він звертає увагу на той факт, що Т. Германс теж не погоджується з вимогою до дослідників перекладу "втручатися до практики перекладу" чи "складати правила чи норми", наслідуючи позицію прескриптивізму; скоріше, науковці мають "підбивати підсумки того, що саме відбувається, коли люди перекладають, а також – коли вони думають про переклад (наприклад, народні поняття)". Однак він підходить до поняття "теоретизування" зовсім з інших позицій, ніж Г. Турі. На думку Т. Германса, "головне завдання перекладознавства полягає у теоретизуванні чи узагальненні теоретичних випадковостей [різних форм перекладу] разом із поняттями й трактатами, які їх

легітимізують". Вочевидь, заключає Е. Честерман, для Т. Германса "теоретизувати означає описувати й пояснювати – а це є загальною метою будь-якої наукової області знань".

Утім, Е. Честерман бачить великий недолік у погляді на те, що метою перекладознавства має стати описування і пояснення: недолік цей криється у розриві між такою метою та "очікуваннями професійних перекладачів, які були б значно більше задоволені, коли б теорія виробила щось, щоб мало пряме відношення і користь для них". З точки зору професійних перекладачів, продовжує Е. Честерман, часто-густо дослідники перекладу здаються людьми, які займаються, може, й цікавими питаннями, але ці питання не мають жодного відношення до реальної, практичної, повсякденної роботи перекладачів-професіоналів, – а це той недолік, якого не було у прескриптивізму.

Наприкінці свого дослідження Е. Честерман робить такий висновок: "Гадаю, існує реальна загроза того, що перекладознавство може усю свою увагу звернути на підтримку власного статусу як наукової дисципліни, позабувши про реальні проблеми широких верств перекладачів-практиків". Питання, які останнім часом ставить перед собою наука перекладу, може, й цікаві, але вони не мають жодного практичного виходу – передусім, через відсутність доказів чи прикладів того, як саме переклад має (чи не має) відрізнятись від оригіналу, що обрані стратегії можуть певним чином впливати на суспільство тощо. **Перспективою дослідження**, на наш погляд, може стати аналіз соціологічного напрямку в сучасному перекладознавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Chesterman A. Description, Explanation, Prediction : A Response to Gideon Toury and Theo Hermans / A. Chesterman // Current Issues in Language and Society. — L. ; N.Y. : Routledge, 1998. – vol. 5. – No 1. – P. 91–98.
2. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond / G. Toury. – Amsterdam ; Philadelphia : Benjamins, 1995. – 453 p.
3. Chesterman A. Memes of Translation / A. Chesterman. – Amsterdam ; Philadelphia : Benjamins, 1997.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Ивахненко А. А. Э. Честерман о нормах и эквивалентности перевода.

Статья посвящена анализу взглядов Э. Честермана, Г. Тури и Т. Германса на нормы и эквивалентность перевода. Сравниваются прескриптивное и дескриптивное направления науки, подчеркиваются их позитивные и негативные стороны. Делается вывод о схожести взглядов исследователей на задачи переводоведения и роль эквивалентности в современной теории перевода, а также – на разницу взглядов на нормы и социологический поворот науки.

Ivahnenco A. O. E. Chesterman on Norms and Equivalency of Translation.

The article deals with the analysis of the viewpoints of E. Chesterman, G. Toury and T. Hermans on the norms and equivalency of translation. The author compares the prescriptive and descriptive branches of the science, highlights their positive and negative sides. The author comes to the conclusion that the researchers' viewpoints coincide in the issues of the tasks of Translation Studies and the role of equivalence in the modern theory of translation, and differ in the issues of the norms and the sociological turn in the science.